tipológiás analógiát is, egymástól függetlenül megképződő gondolati-művészi formációk összevetését. (Különösen Petőfi esetében, akinél ritkán lehet forrásismeretet bizonyítani, gondolati párhuzamosságot annál inkább.) Az előadásmód elevensége, világossága, vitára kész mozgékonysága (egy-egy tételének kifejtése után megválaszol az elképzelhető, esetleg felmerülő ellenvetésekre) eredményezi, hogy a téma megkívánta hatalmas adathalmaz, a felsorolásszerű részek sem válnak fárasztóvá. A módszer és előadásmód sikerültségét igazolják a monográfia eredményei. Hiszen Kemény 48 előtti hovatartozását éppen a szocializmushoz való viszony alapján tudja meghatározni. A tömegtől való félelem, az utópisták elvetése közelíti Széchenyihez, s távolítja a feudalizmus elleni harcot szorgalmazó Szalaytól, Eötvöstől, Treforttól, holott más vonatkozásban a centralisták köréhez tartozott. A szocialisztikus eszmék szempontjából való vizsgálódás teszi világossá, hogy a *Felhők* nem csupán egy byronizáló, pesszimisztikus hangulati átmenet terméke, hanem lépcsőfok az „emberiségi" költészet szintje felé. Az új-szociális gondolatok fényében sikerül árnyaltan meghatározni Petőfi forradalmiságát. Pándi az aszkétikus forradalmárral szembeállítja a humanista forradalmárt, Petőfit, a forradalmi harmónia képviselőjét, aki az életörömöt, az életvágyat, az élet teljessége iránti igényt szólaltatja meg 49-es verseiben is („Bizony mondom, hogy győz most a magyar...", „Pacsirtaszót hallok megint...").

Pándi több helyen is utal könyve vázlatosságára. Ez legfeljebb a *„Kísértetjárás" az európai irodalomban* című fejezetre áll, az első kötet többi fejezetében, ha lehetne is szaporítani a példákat, az alapvető gondolatmeneten, tanulságon aligha változtatna sokat. Inkább időben volna tágítható a téma. Szó esik arról, hogy a francia felvilágosodás előzménye az utópista szocializmusnak. Kérdés mármost, vajon a mi XVIII. századi filozófusainkhoz, literátorainkhoz fűzik-e szálak a XIX. századi újszociális eszmék befogadóit. Újabb könyv témáját jelentené a Világos utáni korszak vizsgálata a szocialisztikus gondolatok szempontjából. Kemény *Ködképek a kedély láthatárán* című regénye már csak azért is figyelmet érdemel, mert az itt részletesen tárgyalt Jósika-művel, *Az Isten ujjával* meglepő hasonlóságot mutat. (Vadromantikus cselekmény öleli körül a népboldogító „mintatelep" eszméjét.) Sok szó esik az első kötetben az *Athenaeum* szerepéről. Ennek volt buzgó olvasója az ifjú Madách, s *Az ember tragédiája* XII. színében majd tükröződik is Fourier rendszerének hatása. A forrásvidék azonban kétségtelenül a reformkor, melynek kiemelkedő szellemei európai látókör birtokában viaskodtak a kor dilemmáival. „Magyarország helyzetét nemcsak az jellemzi, hogy évszázaddal maradt el fejlődésben a polgárosult nyugattól, hanem az is, hogy része a szocializmussal — örömmel, kelletlenül vagy ellenségesen — ismerkedő Európának." A *„Kísértetjárás" Magyarországon* egyik fő érdeke és érdeme éppen ez: értéket tár fel, olyan szellemi fogékonyságot, tájékozottságot és erkölcsi érzékenységet mutat ki a reformkori magyar irodalomban, mely lehetővé tette a nemzet és haladás ügyének ritkán beteljesedő szintézisét. *(Magvető, 1972.)*

IMRE LÁSZLÓ

Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről

Alcíme — „Híradás a Mohács előtti időkről" — a szerző korábban megjelent s a Mohács utáni helyzetet fölmérő írására utal, de ez a mostani könyve egészen más, hangvételében, fölfogásában alig emlékeztet arra. Kevésbé szórakoztató, hiszen forrásai sem azok, elmaradtak az eleven párbeszédek, feszült jelenetek, megritkult az egy-egy személy jellemzésére, helyzet érzékeltetésére alkalmas anekdoták, általában

a kuriózumok száma, lassúbbodott a mozgalmasság, csökkent az a drámai erő, mely a másik kötetet oly izgalmassá tette. A könyv a Dózsa-évforduló alkalmából jelent meg, ebből a tényből következnek erényei, hibái egyaránt. Mindenekelőtt a legnagyobb erény, az, hogy egyedül áll, s a legnagyobb fogyatékosság, hogy érlelésére nem jutott idő.

Az emlékezés országszerte meglehetősen nagy apparátussal történt, számos ünnepi megnyilatkozás hangzott el, számtalan apróbb-nagyobb cikk, vers, reflexió látott napvilágot, egyik-másik folyóirat (mint a Tiszatáj is) egész számot szentelt a témának. Ennek ellenére az eddig megvolt problémák egyike sem tisztázódott, sőt, még zavarodott is, hiszen az ünnepi pillanat természetéből következőleg nagyobb tér jutott a közhelyeknek, az egészen sosem igaz általánosításoknak, mint az elemzésnek, adatfeltárásnak. Hozzátesszük: a jó szándékú hozzászólók fölmelegítettek, széles nyilvánosság elé tálaltak egy sereg, a tudomány részéről rég megcáfolt vagy soha komolyan nem vett hiedelmet, aminek a köztudatból való kiirtására eztán még kevesebb lesz a remény, mint eddig volt. (Hogy mást ne mondjunk, ilyen — éppen — a sosemvolt szegedi Dózsa-hagyomány legendája.) A könyvkiadás viszont alig-alig reagált az alkalomra, a szakfolyóiratok pedig még kevésbé. Tudós felelősséggel ez ideig senki sem szólalt föl. Nemeskürty eleve azzal a szándékkal nyúlt a témához, hogy a tényekre támaszkodva, minden belemagyarázástól és idealizálástól mentes képet állítson elénk abban a ki nem mondott tudatban, hogy ha Dózsa megérdemelte a félezer éves öröklétet, akkor erre való jussát az adatok puszta felsorolása is igazolja. Amikor kéziratát nyomdába adta, nem tudhatta, milyen nagy szükség lesz erre a vezérfonalra épp azokban a napokban, amikor megjelenik.

A tényekhez való szigorú ragaszkodásból következik a mű másik nagy érdeme, az tudniillik, hogy alkalmas erre az eligazító szerepre, mert ami ebben a könyvben nincs benne, az nem tekinthető mai tudásunk szerint igazoltnak, hitelesnek. Ugyanez a jellemvonása azonban el is mélyíti a már szóvá tett fogyatékosságot, a kidolgozatlanságot. A felhasznált irodalom jegyzékében 40—50 tétel sorakozik időrendben 1514-től 1971-ig; körülbelül ennyi is a kérdés egész nyomtatott irodalma, benne azonban egyetlen említésre méltó monográfia van, Márki Sándoré (1913). Ami akkor már hozzáférhető volt, azt Márki is földolgozta, ami azóta keletkezett, az vagy nem tudományos igényű, vagy csak érintőlegesen foglalkozik az üggyel, vagy csak részletproblémákra figyel, általában és alapjában pedig Márki eredményeit ismétli és variálja a saját fölfogása szerint. Ebből következik, hogy éppen a tényekben Nemeskürty sem tudhat többet Márkinál, hiszen az évforduló semmiképpen sem ad lehetőséget publikálatlan források földolgozására, lappangó adatok fölkutatására. Ilyesmit csak attól várhatnánk el, aki életének egy részét szánná erre. Marad tehát a tények rendszerbe foglalása s a köztük levő hézagok kitöltése a rendszer belső logikájának segítségével. Egy ilyen rendszer kialakításához hosszabb idő, mélyebb elmerülés kellett volna. Nemeskürty írás közben próbálja kialakítani azokat az alapfogalmakat, sarkpontokat, melyeknek már induláskor tisztán kellene állniuk. Ilyen például a mozgalom jellegének, szubjektív céljának s a bukás ebből következő okának megállapítása. A szerző állásfoglalása ebben a kérdésben szinte lapról lapra változik. Az 53. lap feudalizmus elleni támadásról, plebejusi forradalomról beszél, a 101. szerint azonban „maguk a jobbágyok sem vágytak másra, mint hogy maguk is birtokosok lehessenek", ámde a következő lapon megint forradalomról van szó, s ugyanígy a 111.-en, mely szerint „Dózsa nyílt antifeudális felkelést hirdet"; aztán mégis „olyan feudális világot akarnak, ahol a feudumot mindenki a maga kedvére és hasznára művelheti meg" (133. lap — milyen feudális világ volna ez?). Másutt: „közvetlen célja a földbirtokos nemesség előjogainak megszüntetése" (138.), illetve: „Végül is lényegében arról volt szó, hogy ... a kéttucatnyi bárói családtól a kisnemességnek és a parasztságnak némi jólétet jelentő földet szerezzen, s kedvezőbb megművelési és bérleti lehetőségeket biztosítson számukra" (144.); a 178. lap azt mondja, hogy a jobbágyi szolgáltatások enyhítését akarták kicsikarni, de már a 181. lap szerint elvük: „a föld azé, aki megműveli", s most már ez marad az állás-

pont a 207. lapig, ahol a feudalizmusnak más társadalmi renddel való fölváltásáról esik szó. Ezért természetesen a bukás oka sem állapítható meg egyértelműen; hiszen ha forradalomról, gyökeres rendszerváltozásról van szó, igaz az, amit a szerző több helyt is leszögez: a feudalimus még életképes, a forradalom gazdasági és társadalmi feltételei nem értek meg; ámde ha csak az a kérdés került szőnyegre, biztosítható-e némi engedmény az adott társadalmi rendszer keretein belül, akkor az előbbi magyarázat nem igaz, akkor azt kell mondanunk, amit a szerző más helyen szögez le: megoldható lett volna a probléma, ha az ellentábor kissé józanabb álláspontra helyezkedik.

Ugyanez a bizonytalanság kisebb dolgokban is érezhető, s gyakran ellentmondásokban jut kifejezésre. Mi a keresztes sereg? — teszi fel a kérdést, s így válaszol rá a 17. lapon: a kormányzatnak központi karhatalmi alakulatra van szüksége, mellyel a frakciók megzabolázhatók, s mely háború esetén gyorsan és könnyen mozgatható erőként bárhol bevethető, erre (mondja) egy jól szervezett keresztes had kiválóan alkalmas lehet — vagy lehetne, ha négy lappal lejjebb nem olvasnánk: a keresztes hadsereg alkalmilag összeverődött népség, amire hivatásos katona nem sokat ad. Azért érezzük súlyos fogyatékosságnak a szilárd váz hiányát, mert — s ez semmiképp sem róható föl a szerzőnek — nagyon-nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, ennek egy része is egymásnak ellentmondónak látszik, s az ellentmondások összhangba hozása, a rések áthidalása jelenleg csak a logika segítségével történhet. Nemeskürty rendszere nem hordja magában ezt a logikát, s ezért a minduntalan feltátongó űröket kérdésekkel, tűnődéssel tölti ki. Csakhogy itt többnyire ténykérdésről van szó, s ezért az elmélkedések rendre eredmény nélkül fejeződnek be. Példaként idézünk egy ilyen „tűnődést" a 184—185. lapról: „Elgondolkoztató, hogy Dózsa mégsem számolt Zápolya támadásával. Vagy nem onnan várta, ahonnan érkezett? (Zápolya a Déli-Kárpátok hágóin átkelve, déli irányból, tehát a határ felől támadt Dózsára.) Mégis inkább az a benyomásunk, mintha Dózsa nem várta volna Zápolyát. Mintha bizonyosra vette volna, hogy az erdélyi vajda semleges marad. Azt ugyanis, hogy az erdélyi vajdának Gyulafehérvár környékén erős és korszerű serege van: feltétlenül tudnia kellett. Ha viszont tudta, valamilyen oknál fogva remélhette, hogy az mégsem fog ellene fordulni. Miért remélte ezt, csak találgathatjuk." Stb. Eltekintve a tárgyi tévedéstől, attól tudniillik, hogy Zápolya, akármerre indult is el Gyulafehérvárról, Temesvárra egyetlen irányból érkezhetett, Lugos felől (minthogy a dobra—facseti és a karánsebesi vonal Lugosnál összefut), ettől eltekintve ez az elmélkedés példaszerűen sűríti magába az efféle szakaszok gyengéit. Ezek szerint ugyanis lehet, hogy Dózsa várta Zápolyát, lehet, hogy nem, lehet, hogy máshonnan. A szerző a középső lehetőséget megteszi ténynek, s a továbbiakban erre a tényre keres okot: miért nem várta? Mert remélhette. Ez is feltételezés, de egyetlen sorral alább ez is ténnyé válik, s most már erre keresi a magyarázatot: miért remélte? — teszi fel a kérdést. S végül a válasz: ezt csak találgathatjuk. Sovány eredmény. Dózsa tehát nem várta — ha nem várta — Zápolya támadását, mert reménykedett — ha reménykedett —, hogy Zápolya nem fogja megtámadni. Miért reménykedett (ha reménykedett)? Nem tudjuk.

Úgy gondoljuk azonban, hogy az ilyen részletek bírálata a szakkritikára tartozik, s a magunk részéről csak összefoglalóan figyelmeztetünk a könyvnek erre a fogyatékosságára. Adataiban többnyire megbízható, koncepciója azonban kiforratlan, s ezért kérdésfeltevései is rendszerint meddők.

Ennek ellenére, vagy ettől függetlenül jó könyv ez, sokkal jobb, mint az említett másik. Kitűnően sikerült ráillesztenie az eseményeket a kor magyar társadalma által megszabott vágányra, s az egészet — szinte csak néhány mondattal — elhelyezni Európában s a magyar történelem folyamatában. Főleg pedig sikerült megvalósítani a könyv célkitűzését, még többet is annál, mint amennyit a szerző vállalt: „Nem ismerjük (Dózsa) élete folyását, külsejét, erényeit és gyengéit, nem tudjuk, kinek mikor mit mondott; emberi alakját tehát a krónikás nem rajzolhatja meg, ez a költők feladata... De ismerjük tetteit..." Ezekből a tettekből igenis megismerjük

Dózsát, legalábbis azt, ami számunkra, az elmúlt és következő századok számára fontos belőle. A többit elvégezhetik a költők: ha azt a Dózsát elevenítik meg a maguk eszközeivel, akit Nemeskürty állít elénk az adatok segítségével, hitelesebb lesz a művész és költőibb a tudós Dózsája, aki pedig nem művész és nem tudós, a szimbólum mögött megtalálja az embert. *(Kossuth, 1972.)*

KULCSÁR PÉTER

Cseres Tibor: Hol a kódex?

Cseres Tibor új könyve igazolni látszik azt a paradoxont, hogy az írók közül kerülnek ki a legjobb olvasók. Persze úgy a legjobb, „leghasznosabb" olvasók az írástudók, hogy nem egyszerűen saját írói világukat, mesterségüket gyarapítják olvasmányaikkal, hiszen ez természetes dolguk, hanem úgy, hogy olvasmányaik újra olvasmányainkká válnak kommentárjaikkal, megjegyzéseikkel.

Cseres Tibor olvasmányai izgalmasak, érdekesek, s még jobban azokká teszi őket Cseres, hiszen e könyve nem egyszerű olvasónapló, kritikagyűjtemény, hanem jól válogatott tanulmánykötet.

Pedig Cseres Tibor nem afféle „filosz-író". De nem is mindent összeolvasó polihisztor. Érdeklődésének rugói vannak, mondanivalója, felfedezése célirányos, ezekben a tanulmányokban, útirajzokban, visszaemlékezésekben is ugyanazt az írói világot építi, teljesíti ki, amelyet más könyveivel eddig is tett.

Kötete egy néhány éve felszínre került vádaskodást is cáfol. Ez pedig az volt, hogy irodalmunk nem eléggé gondolati, jobbára csak az érzelmi buzgásnál kezdi s fejezi be mondandóját, s legfeljebb csak a naturalista ábrázolásban jeleskedünk igazán. Mint minden sommás megfogalmazás, ez a vélekedés is már születésekor cáfolható volt, gondoljunk csak Veres Péter „sültrealista" felfogására — s olvasónaplóinak, tanulmányainak gondolatgazdagságára, hogy csak a legkézenfekvőbb ellenpéldát emlegessük.

Irodalmunk intellektuális élményhordozó és előidéző áramlatába illik bele Cseres Tibor új könyve is.

Mi mindenre figyelt — tudott figyelni Cseres — az elmúlt évek szellemi mozgásaiból, erre ad választ a könyv. E gyűjteménye nem irodalomközpontú, de ha az ornitológiáról, a stresselméletről, a sámánlegendákról ír is, esszéje tiszta, jó irodalom. Mert továbbgondol, kérdez, vitatkozik, cáfol, bizonyít, s mindezzel új gondolatokat is teremt.

Érdeklődése követi a XX. századi ember széles látómezejét. Múlt és jövő egyaránt érdekli. Az őstörténetről, a Kelet-kutatásról, az Árpád-kori sámánperekről csakúgy van érvényes mondandója, mint az ipari formatervezésről, az agysebészet új elméleteiről, a családtervezésről s a vietnami akupunktúrás gyógyításról.

Fellapozza a ritkán olvasott tudományos folyóiratokat, megfigyeli a madarakat, megszólítja az embereket, vallatja a régi újságokat, esszét ír a belső monológról (némi rejtett humorral), pontos és fontos megfigyeléseket rögzít külföldi utazásai során — egyszóval a jó olvasó élményeit közvetíti a jó író.

Írásainak igazi ereje a kommentárban van, ezzel több az egyszerűbb újságriportnál, a hagyományos könyvismertetésnél, a tárcanovellánál minden itt egybegyűjtött írása.

Noha nem irodalmi tanulmányok gyűjteménye ez a kötet, természetes, hogy a legtöbb értő szava itt is az irodalomról, az írókról van. Tisztán kirajzolódik Cseres vonzódása az elődökhöz, kortársakhoz. Legemlékezetesebben Tersánszkyról, Móricz-